

Studia Maritima, vol. XXIX (2016)

ISSN 0137-3587

DOI: 10.18276/sm.2016.29-09

*HENRYK WALCZAK**

**EURAZJATYZM MIĘDZYWOJENNY
W POLSKIEJ LITERATURZE NAUKOWEJ
DOBY WSPÓŁCZESNEJ – STAN BADAŃ**

Słowa kluczowe: eurazjatyzm, Rosja, biała emigracja, okres międzywojenny, badania naukowe, Polska; XX–XXI wiek

Streszczenie

Artykuł charakteryzuje stan badań nad eurazjatyzmem międzywojennym w Polsce współczesnej. Omawia dorobek Romana Bäckera, Ryszarda Paradowskiego, Iwony Maszaki, Lucjana Suchanka, Andrzeja de Lazari, Sławomira Mazurka i innych.

Eurazjatyzm (*евразийство*; zwany w polskiej literaturze przedmiotu także euroazjatyzmem, euroazjanizmem bądź eurazjanizmem) to ruch ideowo-polityczny, którego przewodnią myślą był zwrot ku Wschodowi jako miejscu formowania się rosyjskiej cywilizacji. Eurazja określana jako główny obszar istnienia tej przeciwstawnej Zachodowi cywilizacji, była definiowana w głównej mierze z punktu widzenia kulturowo-cywilizacyjnego. Ruch ten zapoczątkowany jako nurt umysłowy, uzasadniający odrębność cywilizacyjną Rosji od będącej jakoby

* dr hab. Henryk Walczak, prof. US (Szczecin), Henryk_Walczak@poczta.fm.

w stanie rozkładu cywilizacji Europy Zachodniej, z czasem nabrał charakteru politycznego.

Początki ideowe eurazjatyizmu sięgają swymi korzeniami słowianofilstwa i panslawizmu. Za narodziny ruchu przyjmuje się jednak rok 1921, gdy po ewakuacji wojsk białogwardyjskich z Krymu na emigracji w Sofii znalazło się wielu rosyjskich uchodźców, którzy zaczęli tam wieść spory o rodowód, tożsamość i przyszłość Rosji. Jednym z nurtów, które się wówczas wykrystalizowały był eurazjatyzm. W sierpniu 1921 roku ukazał się zbiór artykułów pod wspólnym tytułem *Исход к Востоку*. Jego autorami byli: etnograf i filozof – Nikołaj Trubieckoj, geograf i ekonomista – Piotr Sawickij, teolog prawosławny – Georgij Fłorowski oraz historyk sztuki i muzykologii – Piotr Suwczyński. Nurt ten z czasem współtworzyli m.in. prawnik – Nikołaj Aleksiejew, historyk – Georgij Wiernadskij oraz filozof – Lew Karsawin. Ewolucja ideowo-polityczna, zabiegi na rzecz znalezienia związków z bolszewizmem oraz nawiązanie kontaktów z władzami sowieckimi stały się przyczyną kryzysu i na koniec doprowadziły do zupełnego zaniku ruchu¹.

Nowy kierunek wzbudził zainteresowanie profesora Mariana Zdziechowskiego, który w marcu 1922 roku w Wilnie wygłosił odczyt na jego temat. Zdziechowski, zwrócenie się Eurazjatów ku Wschodowi i ich antyokcydentalizm, przypisywał niezrozumieniu przez Zachód „grozy zniszczenia i zagłady, którą niósł światu triumfujący bolszewizm” oraz braku chęci Europy w jego zwalczaniu. Według Eurazjatów, zaznaczał profesor z Wilna, ciążenie Rosji ku Wschodowi wynikało z domieszki elementów turańskich do rosyjskiego pierwiastka narodowego. To ukierunkowanie na Wschód, trwające od czasów średniowiecza, zostało przerwane przez Piotra Wielkiego, który dążył do zeuropeizowania Rosji, co w konsekwencji stało się przyczyną jej upadku. Odrodzenia Rosji upatrywali Eurazjaci w rozbudzeniu ducha religijnego i rozwoju prawosławia oraz w zwrocie ku Azji. Zdziechowski pozytywnie oceniał nowy kierunek, który „nie marzy ani o podboju Azji, ani o pochodzie na Europę”. Jest natomiast ze względu na swój antybolszewizm „naturalnym sprzymierzeńcem Polski”².

Kolejnym, który zabrał w Polsce głos na temat eurazjatyizmu był Marian Uzdownski – dziennikarz i publicysta. Uzdownski akcentował, że Eurazjaci

¹ B.V. Nazmutdinov, *Politiko-pravovye vozzreniâ evrazijscev v rossijskom gosudarstvovedenii XX veka*, Moskwa 2013, s.63 i n.

² M. Zdziechowski, *Eurazjatyzm rosyjski*, w: M. Zdziechowski, *Wybór pism*, Kraków 1993, s. 385–403.

traktowali Rosję jako obszar sam w sobie geograficznie wydzielony, historycznie odrębny o jednorodnej kulturze euroazjatyckiej. Kultura ta uformowała się pod wpływem kultury bizantyńskiej oraz cywilizacji stepowej, przyczyniając się do „powstania wielkiej państwowości rosyjskiej”. Rozwój kultury eurazjatyckiej uległ zahamowaniu przez Piotra Wielkiego, który doprowadził do prymatu w państwie kultury europejskiej. Eurazjaci odrzucali – jak pisał Uzdowski – kulturę europejską jako opartą na materializmie. W marksizmie widzieli oni wytwór materializmu zachodniego, podobnie postrzegali bolszewizm, choć w niektórych działaniach rządu sowieckiego znajdowali „momenty twórcze, pozytywne i wartościowe”. Do takich zaliczano ustrój sowiecki, który według nich był ustrojem nie do końca urzeczywistnionej ideokracji. Uważano jednak, że można go zmodyfikować i dostosować do pełnej ideokracji, mającej stać się podstawą ustrojową państwa eurazjatyckiego. Ekspozowanie przez Eurazjatów elementów mongolskich, jako podstaw ustrojowych Rusi Moskiewskiej, wpływało zdaniem Uzdowskiego z chęcią „przesunięcia ośrodka historii rosyjskiej bardziej na Wschód, z chęcią zachowania starych i wytworzenia nowych, współczesnych głębszych uprawnień do panowania nad podbitymi narodami”. Ze względu na postulaty przyłączenia do Rosji kresów wschodnich RP oraz Małopolski Wschodniej, publicysta uznał, że ruch ten jest wrogo nastawiony do Polski. I pod tym kątem jego zdaniem winien być oceniany³.

W okresie międzywojennym ruch eurazjatycki nie budził większego zainteresowania nad Wisłą, zapewne ze względu na swoją słabość i stopniowy uwiąd. W okresie upadku Związku Radzieckiego nastąpiło odrodzenie eurazjatyizmu. Jego coraz większa popularność w Rosji w następnych latach, wzmogła zainteresowanie polskich badaczy tym kierunkiem. Największym dorobkiem w tej dziedzinie mogą wykazać się Ryszard Bäcker, Ryszard Paradowski i Iwona Massaka.

Najbardziej szczegółową i wieloaspektową charakterystykę międzywojennego eurazjatyizmu zawarł w swojej monografii wzmiankowany już Bäcker. Otrzymaliśmy w niej obraz tego kierunku przedstawiony na tle historii rosyjskiej emigracji i tworzonych przez nią organizacji społecznych i politycznych. Przedmiotem analizy stały się idee Eurazjatów rozpatrywane w kategoriach determinizmu geograficznego i geopolityki. Zaprezentowano specyfikę nacjonalizmu euroazjatyckiego ze szczególnym uwzględnieniem problemu ukraińskiego. Wiele

³ M. Uzdowski, *Eurazjanizm. Nowa idea w rosyjskim ruchu przeciwkomunistycznym*, Warszawa 1928, s. 3–35.

miejsca poświęcono sprawie relacji między jednostką a zbiorowością. Bäcker przedstawiał Eurazjatów jako twórców swoistej koncepcji człowieka o zbiorowym charakterze. W tym kontekście analizował poglądy Lwa Karsawina, twórcy teorii „osobowości symfonicznej”. Autor stwierdził, że w eurazjanizmie można mówić o bezwzględny podporządkowaniu człowieka kolektywowi jedynie w sferze publicznej; natomiast w sferze prywatnej zakładano, iż człowiek winien być „dobrym gospodarzem” samodzielnie wykonującym swoją pracę, co wymagało stworzenia „obszaru wolności wewnętrznej”. Bäcker podjął też próbę umiejscowienia eurazjatyizmu w kontekście religijnym, lokując go pomiędzy prawosławiem a pogaństwem. Nie dokonał jednoznacznego rozstrzygnięcia w tej materii, co zresztą jest całkowicie uzasadnione w świetle zebranego materiału źródłowego. W optyce zainteresowań autora znalazła się euroazjatycka wizja historii Rosji oraz stosunek Eurazjatów do państwa sowieckiego oscylujący między wrogością a kooperacją. Przedmiotem analizy stała się też w koncepcja idealnego ustroju stworzona przez przedstawicieli tego nurtu. Wiele miejsca poświęcił Bäcker ocenom i interpretacjom eurazjatyizmu w tym formułowanym przez Polaków w okresie II Rzeczypospolitej. Zamykając swoje rozważania zajął się toruński naukowiec odpowiedzią, na ile doktryna eurazjatycka miała charakter totalitarny. W jego przekonaniu mieściła się ona „między autorytarnymi, trybalnymi, tradycyjnie konserwatywnymi oraz totalitarnymi strukturami myślenia, coraz bardziej ewoluując w kierunku tego ostatniego, nigdy jednak w pełni od niego nie dochodząc”⁴.

Niektóre fragmenty swojej monografii w mniej lub bardziej zmienionych wersjach Bäcker zamieścił w rozmaitych periodykach, bądź zbiorach artykułów⁵.

⁴ R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2000, s. 5–266.

⁵ R. Bäcker, *Eurazjatycka wizja idealnego ustroju politycznego*, Zeszyty Naukowe WSHE, t. V: *Nauki Humanistyczne i Społeczne*, Włocławek 2000, s. 57–92; tenże, *Eurazjatyzm: zarys dziejów organizacyjnych i ewolucji myśli politycznej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Rosjoznawcze 1999, z. 4, s. 21–40; tenże, *Panować nad Eurazją czy nad całym światem? (geopolityczne aspekty doktryny międzywojennego eurazjatyizmu)*, „Arcana” 2000, nr 2, s. 83–102; tenże, *Między chłodną analizą a gorącym potępieniem. Polskie oceny międzywojennego eurazjatyizmu*, w: *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, red. G. Kotlarski, M. Figura, Poznań 1999, s. 255–272 (wersja angielska: *From Rejection to Attempts at Reconciliation Poles and Interwar Eurasian Movement*, w: *Russia between East and West. Scholarly Debates on Eurasianism*, red. D. Shlapentokh, Leiden–Boston 2007, s. 109–120); tenże, *Nowy typ homo sociologicus. Koncepcja jednostki w doktrynie politycznej eurazjatyizmu – jednego z odłamów międzywojennej emigracji rosyjskiej*, w: *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, red. W. Wojdyło, Toruń 1999, s. 45–56; tenże, *Eurazjatyzm a konserwatywna rewolucja*, w: *Idee konserwatywne w Rosji*, red. A. Rażny, Kraków 2010, s. 163–174; tenże, *Dzieje eurazjatyizmu*, w: *Między Europą*

Interesujące opracowanie opublikował w zbiorze *Россия в глазах славянского мира*, gdzie przedstawił rozumienie w Polsce pojęcia Eurazja, skupiając się na jego konotacji ideologicznej, politycznej, naukowej i geograficznej. Szczególny nacisk położył na tę pierwszą, definiując pojęcie Eurazja jako specyficzną kulturalną wspólnotę wschodniosłowiańskich i ugrofińskich narodów, zamieszkujących przestrzeń od Oceanu Spokojnego do naturalnych wschodnich granic „romano-germańskiego superetnosu”⁶.

Ryszard Paradowski dużą część monografii dotyczącej ideologii eurazjatyckiej, poświęcił jej podglebiu oraz tworzeniu i funkcjonowaniu w okresie międzywojennym. Już we wstępie autor scharakteryzował główne założenia „pierwszego eurazjatyizmu”, prezentując koncepcje Nikołaja Trubieckoj, Piotra Sawickiego, Nikołaja Aleksiejewa i Lwa Karsawina. Kształtowanie się myśli i środowiska ideologów eurazjatyizmu znalazło odzwierciedlenie w pierwszej części publikacji. Paradowski wskazał, że idea odrębności Rosji była obecna w poglądach myślicieli XIX i początków XX stulecia m.in. Nikołaja Danilewskiego, Nikołaja Strachowa, Konstantina Leontiewa, Władimira Titowa, Antona Krajewskiego i Aleksieja Toporkowa.

Koncepcja Rosji – Eurazji pojawiła się natomiast w 1921 roku w Sofii, gdy dotarła tam po klęsce gen. Wrangla kolejna fala rosyjskiej emigracji. Fundamenty eurazjatyizmu tworzyli w tym czasie wspomniani już N. Trubieckoj – lingwista, etnograf i filozof; P. Sawicki – geograf i ekonomista; Georgij Fłorowski – historyk kultury i teolog prawosławny; Piotr Suwczyński – filozof i muzykolog oraz Aleksandr Liwen – prawosławny duchowny. W późniejszych latach dołączyli do nich wzmiankowany filozof L. Karsawin, historyk – Georgij Wiernadski, pisarz i krytyk literacki – Dymitr Światopełk-Mirski, teolog – Włodzimierz Iljin oraz Siergiej Efron.

R. Paradowski w monografii podjął też próbę wyjaśnienia pojęcia ideokracji, traktowanej przez Eurazjatów jako ideologia mogąca być przeciwstawieniem doktryny bolszewickiej. Specyficznym przypadkiem ideokracji była według nich idea komunistyczna, która jednak naznaczona była fundamentalnymi wadami i w istocie była antyideą i złem. Paradowski podkreślił, że eurazjatyzm bazował

a Azjā. Idea Rosji-Eurazji, red. S. Grzybowski, Toruń 1998, s. 29–46; tenże, *Ewolucja eurazjatyizmu, Od futurystycznego postłowianofilstwa do „nacionalistycznego” totalitaryzmu*, w: *Między Europą a Azjā...* s. 47–61.

⁶ R. Beker [R. Bäcker], *Pol'skie vozzreniâ na koncepcii Evrazii*, w: *Rossîâ v glazah slavân-skoj mira otvet*, red. A.V. Lipatov, Moskva 2007, s. 314–319.

na kulturze helleńskiej i bizantyńskiej będącej istotnym składnikiem odrębności geograficzno-kulturowej Rosji, jako subkontynentu spajającego w jedną całość pierwiastki kultury europejskiej i azjatyckiej. Autor wyraźnie zaznaczył antynomię Rosji i Europy, podkreślając antyeuropocentryzm Eurazjatów i kwestionowanie przez nich europejskiego mitu uniwersalnego postępu. Analizował wpływy turańskie na świadomość Rosjanina i swoiste rozszczepienie jego jaźni, a także rolę prawosławia w idei eurazjatyckiej i postawę wobec Kościoła katolickiego i katolicyzmu⁷. Należy dodać, że fragmenty swojej monografii w mniej lub bardziej zmienionych wersjach zamieścił Paradowski w czasopismach i zbiorach artykułów⁸. Był on również autorem zwięzłej charakterystyki doktryny eurazjatyizmu⁹.

Światopogląd Eurazjatów znalazł odzwierciedlenie w twórczości naukowej Iwony Massaki, która w swojej monografii przedstawiła eurazjatyzm jako wyraz antyokcydentalizmu i misjonizmu rosyjskiego. Swoje rozważania autorka rozpoczęła od próby periodyzacji ruchu. Pierwsze pięć lat było tworzeniem jego fundamentów ideowych i względnie harmonijnej współpracy twórców. W 1925 roku rozpoczął się okres intryg, sporów i wzajemnych zarzutów. W trzy lata później doszło do rozpadu formacji, która zaczęła tracić rozmach i znaczenie. Od 1938 roku znalazła się ona w stanie „hibernacji”, by odrodzić się wraz z rozpadem Związku Sowieckiego w 1991 roku.

Massaka dokonała charakterystyki psychologicznego podłoża eurazjatyizmu, skupiając się na analizie twórczości Nikołaja Trubieckoję. Zwróciła również uwagę na ideowe podłoże tego nurtu wskazując na ideę „Moskwy – Trzeciego Rzymu”, teorie zaczerpnięte od rosyjskich romantyków, słowianofilów, Nikołaja Danilewskiego, Apollona Grigorjewa, Konstantina Leontjewa, Fiodora Dostojewskiego oraz ruchu „Scytów”. Autorka zajęła się także głównymi ideami eurazjatyizmu. Wskazywała na eksponowanie przez przedstawicieli tego kierunku koncepcji mistycznej jedności Eurazji, jej odrębności i samoistności terytorialnej z Rosją na centralnym miejscu. Massaka akcentowała wagę jaką przykładali Eurazjaci do azjatyckiego rodowodu Rosji i obecności pierwiastka azjatyckiego

⁷ R. Paradowski, *Eurazjatyckie Imperium Rosji. Studium idei*, Toruń 2001, s. 3–306 (wcześniejsza wersja: *Idea Rosji-Eurazji i naukowy nacjonalizm Lwa Gumilowa*, Warszawa 1996, s. 3–236).

⁸ R. Paradowski, *Eurazjatycka koncepcja kultury. Zagadnienia ogólne*, „Polityka Wschodnia” 2001, s. 87–102; tenże, *Obraz świata i urządzenie społeczeństwa. Lew Karsawin i ideologia euroazjatyizmu*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 2, s. 15–28.

⁹ R. Paradowski, *Koncepcja eurazjatyizmu*, „Studia Polityczne” 1995, nr 4, s. 165–175.

w kulturze eurazjatyckiej, która według nich jest samoistną i oryginalną jakością. W ich ocenie najazdy mongolsko-turańskie nie były kataklizmem, lecz pomyślną dla Rosji okolicznością, bowiem powstrzymały ekspansję łacińskiego Zachodu. Swoją azjatyckość Eurazjaci uzasadniali azjatyckość Rosjan argumentami z dziedziny geografii (w tym klimatologii), ekonomii politycznej, archeologii, psychologii społecznej, kulturologii, religioznawstwa i etnografii. Z innych kluczowych idei eurazjatyizmu Massaka zwracała uwagę na koncepcję państwa ideokratycznego, izolacjonizm, antyokcydentalizm i prawosławie. Wiele miejsca poświęciła też autorka analizie koncepcji L. Karsawina, Lwa Gumilowa i Aleksandra Dugi-na¹⁰. Należy dodać, że przed ogłoszeniem drukiem monografii autorka opublikowała trzy artykuły dotyczące sfery ideowej eurazjatyizmu, które z pewnymi zmianami zostały wkomponowane w tekst tej książki¹¹. W 1996 roku ukazał się wartościowy szkic zwięzle przedstawiający protoplastów ideowych, twórców oraz najważniejsze elementy doktryny ruchu eurazjatyckiego¹².

Obok wzmiankowanych autorów mających największy dorobek dotyczący eurazjatyizmu, temat ten podejmowali także inni badacze. Małgorzata Zuber w monografii dotyczącej wpływu eurazjatyizmu na pisarstwo historyczne Lwa Gumilowa, część pierwszą poświęciła charakterystyce tego kierunku. Jako najważniejsze źródła eurazjatyizmu wskazała na słowianofilstwo z jego antyokcydentalizmem, koncepcję sobornosti Aleksieja Chomiakowa zawierającą integralny prawosławny nacjonalizm, typy kulturowo-historyczne Danilewskiego wnoszące elementy etnocentryczne i rasistowskie, wpływy azjatyckie i bizantyjskie oraz koncepcję Rosji – Imperium Wschodu Fiodora Tiutczewa, powiązanej z ideą Moskwy – Trzeciego Rzymu. Autorka przedstawiła także fundamentalne idee eurazjatyizmu, do których zaliczyła eurazjatycką kulturologię, historiozofię Eurazjatów, w szczególności wizję i ocenę dziejów Rosji – Eurazji. W ramach rozważań dotyczących historiozofii poddała analizie rolę geografii w kształtowaniu eurazjatyizmu. Wiele miejsca poświęciła też porównaniu koncepcji eurazjatów

¹⁰ I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001, s. 5–225.

¹¹ I. Massaka, *Metafizyka „do wynajęcia”*. Lew Karsawin i ruch eurazjański, „Slavia Orientalis” 1997, nr 4, s. 597–608 (nieco zmieniona wersja: *taż*, *Podstawy filozoficzne eurazjatyizmu*, w: *Między Europą a Azją...*, s. 63–99); *taż*, *Poszukiwanie korzeni eurazjatyizmu*. „Scytowie”, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Rosjoznawcze 1999, z. 4, s. 41–53; *taż*, *Ideowe podłoże eurazjatyizmu*, Zeszyty Naukowe WSHE 2000, t. 5, s. 35–55.

¹² I. Massaka, *Z historii nacjonalizmu rosyjskiego. Euroazjatyzm*, „Przegląd Rusycystyczny” 1996, z. 1/2, s. 17–24.

i komunistów, podkreślając, iż stosunek pierwszych do drugich był złożony i niejednoznaczny¹³.

Ogólna charakterystyka eurazjatyizmu obejmująca nie tylko okres międzywojenny, ale również jego dzieje po 1991 roku znalazło odbicie w publikacjach Lucjana Suchanka, Andrzeja de Lazari, Piotra Eberhardta, Anety Stachurki-Geller, Jarosława Mikołajca i Zbigniewa Orbika, Danuty Danilkiewicz, Piotra Waingertnera, Adama Kuzia i Dominika Szweda¹⁴. Powstały też artykuły koncentrujące się na historiozofii, ideologii oraz myśli społeczno-politycznej tego kierunku¹⁵. Charakterystyka poglądów najwybitniejszych postaci eurazjatyizmu – Nikołaja Trubeckoją i Piotra Sawickiego znalazła się w tekstach pióra Sławomira Mazurka, Dmitrija Romanowskiego i Jakuba Potulskiego¹⁶. Warto także wspomnieć o hasłach Eurazja, eurazjatyzm opublikowanych w wydawnictwach słownikowych, które w syntetycznej formie definiują kierunek eurazjatyizmu¹⁷.

¹³ M. Zuber, *Wpływ koncepcji eurazjatyizmu na pisarstwo historyczne Lwa Gumilowa*, bmv 2008, s. 4–133.

¹⁴ L. Suchanek, *Rosja – Europa – Azja. Euroazjaniści, ich poprzednicy i kontynuatorzy*, w: *Między Europą a Azją...*, s. 9–28; A. de Lazari, *O mentalnościowych korzeniach eurazjatyizmu*, w: *Między Europą a Azją...*, s. 101–117; tenże, *Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem. Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Katowice 1995, s. 49–57; P. Eberhardt, *Rosyjski eurazjatyzm i jego konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd Geograficzny” 2005, z. 2, s. 171–192; A. Stachurka-Geller, *Koncepcja rosyjskiego euroazjatyizmu i jej współcześni kontynuatorzy*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, nr 3, s. 92–102; J. Mikołajec, Z. Orbik, *The Eurasian school: between metaphysics and science*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, nr 1, s. 69–77; D. Danilkiewicz, *Idea eurazjatyizmu w myśli rosyjskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2010/2011, t. VII, s. 223–232; P. Waingertner, *Eurazjatyzm w ideologii Kremla*, „Myśl.pl.” 2006, nr 2, s. 51–57; A. Kuź, *Syndrom Szatowa*, „Frona” 1998, nr 11/12, s. 80–94; D. Szwed, *Eurazjatyzm – nacjonalizm kulturowy, ogólna charakterystyka*, „Polityka Narodowa” 2008, nr 4, s. 93–96.

¹⁵ L. Suchanek, *Rosji, Evropa i Vostok v koncepcii evrazijcev*, „Slavia Orientalis” 1994, nr 1, s. 25–36; H. Kowalska, *Euroazjanizm a literatura staroruska*, w: *Literatura rosyjska i jej kulturowe konteksty*, red. R. Łuźny, Wrocław 1990, s. 159–167; S. Mazurek, *Euroazjatyzm rosyjski – historiozofia i ideologia*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1996, nr 41, s. 169–184; S. Jedynak, *Eurazjatyzm – nowa ideologia Rosji*, w: *Naród, społeczeństwo, państwo. Studia z filozofii społecznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2002, s. 103–113; J. Szymczyk, *Myśl społeczno-polityczna eurazjatyizmu*, Zeszyty Społeczne KIK 2003, nr 11, s. 123–132; L. Gawor, *Eurazjanizm. Z historii rosyjskiej myśli społecznej*, „Sofia” 2006, nr 6, s. 73–87.

¹⁶ S. Mazurek, *Paradoksy modernizacji według Mikołaja Trubeckiego*, w: *Filantrop czyli nieprzyjaciel i inne szkice o rosyjskim renesansie religijno-filozoficznym*, Warszawa 2004, s. 95–102; D. Romanowski, *Powracający sen Rosji: naród w koncepcji Iwana Soloniewicza i Nikołaja Trubeckiego*, „Slavia Orientalis” 2011, t. 60, nr 4, s. 509–530; J. Potulski, *Piotr Sawicki – twórca geopolitycznej teorii eurazjatyizmu*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2006, t. III, s. 74–81.

¹⁷ A. de Lazari, *Eurazja*, w: *Mentalność rosyjska. Słownik*, oprac., red. A. de Lazari, M. Broda, J. Faryna, W. Radolińska, S. Romańczuk, Katowice 1995, s. 29; R. Potocki, J. Potocka, *Eurazjatyzm*, w: *Encyklopedia Białych Płam*, t. V, Radom 2001, s. 308–312.

Badania naukowe nad eurazjatyzmem bardzo rozwinęły się w Polsce w czasie ostatnich dwudziestu paru lat. Gruntownej analizie został poddany okres międzywojenny. Stopniowo zainteresowania naukowców zaczęły przesuwać się na współczesną wersję tego nurtu ściśle wiążącego się z bieżącą polityką państwa rosyjskiego. Pojawiły się nowe problemy stanowiące nie tylko inspiracje do naukowych dociekań, ale też napawające niepokojem. Elementy radykalnego nacjonalizmu i imperialnego ekspansjonizmu obecne w ideologii współczesnego eurazjatyztwa są mocno osadzone w realizowanej dziś przez Rosję polityce wobec Ukrainy i niektórych państw Europy Środkowo-Wschodniej. Dla nas, Polaków srodze doświadczanych w ciągu minionych lat przez wschodniego sąsiada, jest to bardzo zły znak.

Bibliografia

- Bäcker R., *Dzieje eurazjatyztwa*, w: *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Bäcker R., *Eurazjatycka wizja idealnego ustroju politycznego*, Zeszyty Naukowe WSHE, t. V: *Nauki Humanistyczne i Społeczne*, Włocławek 2000.
- Bäcker R., *Eurazjatyzm a konserwatywna rewolucja*, w: *Idee konserwatywne w Rosji*, red. A. Rażny, Kraków 2010.
- Bäcker R., *Eurazjatyzm. Zarys dziejów organizacyjnych i ewolucji myśli politycznej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Rosjoznawcze 1999, z. 4.
- Bäcker R., *Ewolucja eurazjatyztwa*, *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Bäcker R., *From Rejection to Attempts at Reconciliation Poles and Interwar Eurasian Movement, w: Russia between East and West. Scholarly Debates on Eurasianism*, red. D. Shlapentokh, Leiden–Boston 2007.
- Bäcker R., *Między chłodną analizą a gorącym potępieniem. Polskie oceny międzywojennego eurazjatyztwa*, w: *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, red. G. Kotlarski, M. Figura, Poznań 1999.
- Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000.
- Bäcker R., *Nowy typ homo sociologicus. Koncepcja jednostki w doktrynie politycznej eurazjatyztwa – jednego z odłamów międzywojennej emigracji rosyjskiej*, w: *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, red. W. Wojdyło, Toruń 1999.

- Bäcker R., *Od futurystycznego postsłowianofilstwa do „nacionalistycznego” totalitaryzmu*, w: *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Bäcker R., *Panować nad Eurazją czy nad całym światem? (geopolityczne aspekty doktryny międzywojennego eurazjatyizmu)*, „Arcana” 2000, nr 2.
- Bäcker R., *Pol'skie vozzreniâ na koncepcii Evrazii*, w: *Rossia v glazah slavânskogo mira otvet*, red. A.V. Lipatov, Moskva 2007.
- Danilkiewicz D., *Idea eurazjatyizmu w myśli rosyjskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2010/2011, t. VII.
- Eberhardt P., *Rosyjski eurazjatyzm i jego konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd Geograficzny” 2005, z. 2.
- Jedynak S., *Eurazjatyzm – nowa ideologia Rosji*, w: *Naród, społeczeństwo, państwo. Studia z filozofii społecznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2002.
- Gawor L., *Eurazjanizm. Z historii rosyjskiej myśli społecznej*, „Sofia” 2006, nr 6.
- Kowalska H., *Euroazjanizm a literatura staroruska*, w: *Literatura rosyjska i jej kulturowe konteksty*, red. R. Łużny, Wrocław 1990.
- Kuź A., *Syndrom Szatowa*, „Frona” 1998, nr 11/12.
- Lazari A. de, *Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem. Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Katowice 1995.
- Lazari A. de, *Eurazja*, w: *Mentalność rosyjska. Słownik*, oprac., red. A. de Lazari, M. Brody, J. Faryna, W. Radolińska, S. Romańczuk, Katowice 1995.
- Lazari A. de, *O mentalnościowych korzeniach eurazjatyizmu*, w: *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Massaka I., *Poszukiwanie korzeni eurazjatyizmu. „Scytowie”*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Rosjoznawcze 1999, z. 4.
- Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001.
- Massaka I., *Ideowe podłoże eurazjatyizmu*, Zeszyty Naukowe WSHE 2000, t. 5.
- Massaka I., *Metafizyka „do wynajęcia”. Lew Karsawin i ruch eurazjański*, „Slavia Orientalis” 1997, nr 4.
- Massaka I., *Z historii nacjonalizmu rosyjskiego. Euroazjatyzm*, „Przegląd Rusycystyczny” 1996, z. 1–2.
- Massaka I., *Podstawy filozoficzne eurazjatyizmu*, w: *Między Europą a Azją. Idea Rosji – Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Mazurek S., *Paradoksy modernizacji według Mikołaja Trubeckiego*, w: *Filantrop czyli nieprzyjaciel i inne szkice o rosyjskim renesansie religijno-filozoficznym*, Warszawa 2004.

- Mazurek S., *Euroazjatyzm rosyjski – historiozofia i ideologia*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1996, nr 41.
- Mikołajec J., Orbik Z., *The Eurasian school. Between metaphysics and science*, „Kra-kowskie Studia Międzynarodowe” 2006, nr 1.
- Nazmutdinov B.V., *Politiko-pravovye vozzreniâ evrazijcev v rossijskom gosudarstvovedenii XX veka*, Moskwa 2013.
- Paradowski R., *Eurazjatycka koncepcja kultury. Zagadnienia ogólne*, „Polityka Wschodnia” 2001.
- Paradowski R., *Eurazjatyckie Imperium Rosji. Studium idei*, Toruń 2001.
- Paradowski R., *Idea Rosji-Eurazji i naukowy nacjonalizm Lwa Gumilowa*, Warszawa 1996.
- Paradowski R., *Koncepcja eurazjatyizmu*, „Studia Polityczne” 1995, nr 4.
- Paradowski R., *Obraz świata i urządzenie społeczeństwa. Lew Karsawin i ideologia euroazjatyizmu*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 2.
- Potocki R., Potocka J., *Eurazjatyzm*, w: *Encyklopedia Białych Plam*, t. V, Radom 2001.
- Potulski J., *Piotr Sawicki – twórca geopolitycznej teorii eurazjatyizmu*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2006, t. III.
- Romanowski D., *Powracający sen Rosji. Naród w koncepcji Iwana Sołoniewicza i Nikołaja Trubieckiego*, „Slavia Orientalis” 2011, t. 60, nr 4.
- Stachurka-Geller A., *Koncepcja rosyjskiego euroazjatyizmu i jej współcześni kontynuatorzy*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, nr 3.
- Suchanek L., *Rosja – Europa – Azja. Euroazjaniści, ich poprzednicy i kontynuatorzy*, w: *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. S. Grzybowski, Toruń 1998.
- Suchanek L., *Rosiâ, Evropa i Vostok v koncepcii evrazijcev*, „Slavia Orientalis” 1994, nr 1.
- Szwed D., *Eurazjatyzm – nacjonalizm kulturowy, ogólna charakterystyka*, „Polityka Narodowa” 2008, nr 4.
- Szymczyk J., *Myśl społeczno-polityczna eurazjatyizmu*, Zeszyty Społeczne KIK 2003, nr 11.
- Uzdowski M., *Eurazjanizm. Nowa idea w rosyjskim ruchu przeciwkomunistycznym*, Warszawa 1928.
- Waingertner P., *Eurazjatyzm w ideologii Kremla*, „Myśl.pl” 2006, nr 2.
- Zdziechowski M., *Eurazjatyzm rosyjski*, w: M. Zdziechowski, *Wybór pism*, Kraków 1993.
- Zuber M., *Wpływ koncepcji eurazjatyizmu na pisarstwo historyczne Lwa Gumilowa*, b.m.w. 2008.

**THE INTERWAR EUROASIATISM
IN THE CONTEMPORARY POLISH SCIENTIFIC LITERATURE
– THE STATE OF RESEARCH**

Keywords: ‘Euroasiatism’, Russia, the white émigrés, the interwar period, academic research, Poland, 20th–21st centuries

Abstract

The article presents the state of research on the interwar ‘Euroasiatism’ in contemporary Poland. It describes the achievements of Roman Bäcker, Ryszard Paradowski, Iwona Massaki, Lucjan Suchanek, Andrzej de Lazari, Sławomir Mazurek, etc.